

אפיגרמות לכבוד הסטורנליה

מלטינית: ברוך י. מני

סטורנליה: חג של שחרור והיפוך היוצרות ברומא העתיקה

המשורר הרומי מרקוס ואלריוס מרטיאליס, מחבר האפיגרמות הנודע, בן המאה הראשונה לספירה, ייחד מספר אפיגרמות לפסטיבל הסטורנליה. חג הסטורנליה נחוג ברומא העתיקה בסמיכות זמנים ליום הקצר בשנה. המשורר הנודע קטולוס כינהו "היפה בחגים". החגיגות הוקדשו לאל סטורנוס, המזוהה עם העבודה החקלאית, הצמיחה וההתחדשות, השפע והשחרור. על שמו קרוי היום השביעי — Saturday והכוכב שבתאי — Saturn. החג החל ב־17 בדצמבר ונמשך מספר ימים. היו זמנים שבהם הוא נמשך שבוע שלם, עד ה־23 בחודש. העבודה והמסחר נעצרו, לא התקיימו דיונים בערכאות השונות ואסור היה להכריז מלחמה במהלך החג. מנהגי החג הפגני היו כה נפוצים ואהובים, עד שחלק מהם מהדהדים (ויש האומרים כי ממש אומצו) בחג המולד הנוצרי, הנחוג ב־24 בדצמבר.

כמה רעש...

החג התאפיין בשמחה ובשובבות. נהוג היה לשתות לשכרה ולהרבות במעשי קונדס. אנשים היו מברכים זה את זה ברחוב בקריאות רמות של "יו, סטורנליה!". הרעש וההמולה היו כה רבים, עד שפליניוס (הצעיר) מציין במכתב כי במהלך החג נאלץ למצוא מפלט בחדר מיוחד, מבודד מרעש. כך יכול היה להמשיך ולעבוד מבלי להיות מוטרד מהחגיגות הרועשות של בני ביתו.

עולם הפוך

במהלך החג נערכו נשפים ומשתאות. בחלקם, העבדים הוזמנו לשולחן החג ורק כשסיימו את ארוחתם סעדו האדונים את ארוחת החג. במקורות אחרים מסופר כי בחג העבדים והאדונים סעדו יחד כשווים, מתוך הדעה לימים קדומים של שפע והעדר מעמדות בין בני האדם. זהו לא סתם שחרור, אלא היפוך היוצרות בעולם הרומי, שהיה בשאר ימות השנה מעמדי מאוד, הן בקרב אזרחים בני חורין וקל וחומר ביחס לעבדים. היו אמנם עבדים שהיו כבני בית אצל אדוניהם, אולם רבים

אחרים סבלו מיחס נוקשה ואכזרי. במהלך החג האזרחים נהגו להמיר את הטובה המסורתית בבגדים צבעוניים יותר. עבדים נהגו לחבוש כובע לבד מחודד שהיה סימן ההיכר של עבד משוחרר. גם האדונים חבשו את אותו כובע וכך העבד טעם תחושת שוויון אל מול אדונו, נגע לרגע בחירות שעשוי יהיה לקבלה. בימים אלה יכול היה האדון להתקרב יותר לעבדיו, והחווייה המשותפת אולי סייעה לו לזכור גם בשאר ימי השנה כי עבדיו הם בשר ודם.

על פי המנהג, היו משפחות שמינו אחד מבני הבית (בדרך כלל ילד או מישהו מקרב החלשים והנחותים שבבית) לתפקיד "אדון החג". תפקידו היה לנהל באופן שטוטי את הבית, לעלות באורחים, לארגן מסיבות ובידור ולחלק הוראות שובבות, כמו לזרוק מישהו לברכה הקרה. הבחירה נעשתה לעתים בעזרת הטלת גורל. במינוי אדון החג יש הגחכה של מעמד אב המשפחה הפטריארכלי הכול-יכול, ולאחר קריסת הרפובליקה הגחכה של מעמד הקיסר.

היפוך סדר הדברים ורוח החופש במהלך הסטורנליה כללו גם מתן דרור ללשון. זה הזמן להעליב או להטיח את האמת בפני איש המרות. תחת מעטה רוח השטות של החג ניתן היה לומר דברים, שבשאר ימי השנה אמירתם הייתה מובילה לריב או אף לעונש.

משחקים ומתנות

במסגרת אווירת הפסטיבל והשחרור נהוג היה לשחק משחקים ובהם משחקי קובייה ומזל. בשאר ימי השנה לא הייתה זו פעילות מותרת והיה זה אחד מתפקידיו של האיידיל, פונקציונר במנהל הרומי, להעניש מהמרים. בשתיים מן האפיגרמות שלפנינו מציין מרטיאליס משחק באגוזים. ייתכן שהאגוזים שימשו תחליף לכסף למטרת ההימורים.

אחד המנהגים הבולטים של החג היה הענקת מתנות (מתנה אופיינית הייתה פסלון טרקוטה). השאלה מה או כמה להביא כמתנה, והתלונה על מתנות מיותרות, הן ותיקות כהמצאת מושג המתנה.

האפיגרמות מאופיינות לרוב בשנינות רבה. הן מתחילות בחלק ראשון תיאורי, החושף את המקרה או את האדם שהוא מושא מתקפתו ובסוף מגיע העוקץ השנון. לעתים ממש במילים האחרונות. שורותיו של מרטיאליס מאפשרות לנו לחוות כמה ממנהגי החג. יו סטורנליה!

ברוך י. מני

*

אפיגרמה 7.53

לַחַג הַסְטוֹרִינְלִיָּה, אוֹמֵר, שְׁלַחַת לִי מִתְּנוּת:
כָּל שִׁי אֲשֶׁר נִקְבֵּר אֶצְלָךְ זֶה חֲמִשׁ יָמֹת.
לוֹחוֹת כְּתִיבָה – תְּרִיסָר בְּמִסְפָּר וְקִיסְמֵי שָׁנִים שִׁבְעָה.
לָהֶם הִתְלוּ סְפּוּג אֶחָד, מִפֶּה וּגְבִיעַ לְשִׁתָּה.
שְׁעוּעִית מְלֹא מַחְצִית הַקֶּפֶסָה וְכֵן זִיתִים בְּסִלְסֵלָה,
לְצַד קִנְקֵן שָׁחַר שֶׁל יֵין (מְאִיכוֹת לֹא מַעֲלָה).
כֵּן הִגִּיעוּ צְמוּקֵי תְּאֵנִים וּשְׂזִיפִים יְבֹשִׁים לְצִדֵּן
וְגַם תְּאֵנִים מְלוּב, בְּצִנְצֻנָּת שְׁמִשְׁקָלָה לֹא קָטָן.
סְבוּרֵנִי כִּי הִשְׁמַאטְעס כָּלָם – עָלוּ בְּקִשֵּׁי שְׁלֹשִׁים
אֶךְ אוֹתָם נִשְׂאוּ שְׁמוֹנֶה עֶבְדִּים, בְּגִבָּה דֵּי מְרִשִּׁים.
כִּמָּה נֹחַ הָיָה לְנַעַר אֶחָד, לוֹ נִשְׂאָ לְמַעוֹנִי
בְּלִי שׁוּם מְאֻמָּץ, פְּשוּט הַמְּחָאָה – רְשׁוּמָה לִפְקֻדָּתִי.¹

אפיגרמה 14.1

בְּזֶמֶן שָׁבוּ בְּבֶגֶד חַג, סְנַטוֹר וּפְרָשׁ עוֹלָצִים,
בְּזֶמֶן שָׁבוּ כּוֹבְעֵי חֲרוּת אֶת קִיסְרֵנוּ² מַעֲטָרִים,
בְּזֶמֶן שֶׁעֲבַד לֹא חוֹשֵׁשׁ, כְּשֶׁנִּתְפָּס בְּהַמּוֹרִים,
כִּי הָאֲגָמִים שְׁמַסְבִּיב נִרְאִים כְּכָר כֹּה קָרִים,³
קָבֵל נָא אֶת הַמְּזֻלוֹת – שֶׁל עֲשִׁירִים וְעֶנְיִים
(כָּל אֶחָד לְאוֹרְחוֹ נֹתֵן מִתְּנָה שְׁלוֹ תִּתָּאִים).
"אֵלֶּה הֵם זֹטוֹת וּשְׁטִיּוֹת. שִׁי זֹל יוֹתֵר הֵן לֹא תִמְצָא!"
הַכֵּל יוֹדְעִים זֹאת, זֶה נִכּוֹן. הַהִכָּחָשָׁה לֹא נִחוּצָה.
אֵלֵּי, סְטוֹרֵן, מָה אֲשַׁנֶּה? וְהַיָּמִים מְלֹאֵי יֵין,
יָמִים אֲשֶׁר לָךְ נֵתָן בְּנֶךְ, בְּמָקוֹם שָׁמַיִם.⁴
תִּרְצֶה שְׂאֲחֶרֶת אֲכַתֵּב? עַל טְרוּיָה אוֹ אוּלִי תִבִּי?
מִשִּׁיב הָאֵל לְמִשׁוֹרֵר: "שִׁחַק בְּאֲגוּזִים, כְּדֹאִי".
אֲשִׁיב לְאֵל (בְּרַב כְּבוֹד): "אַרְצָה לְשֹׁמֵר עַל אֲגוּזֵי..."

אפיגרמה 5.84

זנח הנער העצוב את משחק האגוזים,
קראו לשוב ללמודיו מורה עם קול מרעים.
המהמר המבסס, שזרק מן הפנדק,
עת הקביות המפתות בגדו בו במשחק,
מתחנן בפני אידיל-פקח שאת הדו"ח ימחק.
חג הסטורנליה תם כבר ונשלים.
ואת, גאלה, לא שלחת לי מתנות של חג.
אף לא מתנות קטנות יותר, שהיו לך למנהג.
טוב, אז שיחלף לי דצמבר באפן שכזה.
חדש מרס, הן תדעי, הוא מעבר לקצה:
מה שלי נתת כעת – אשלח לך לחגך.

1 במקור: חמש ליטרות של כסף.

2 החנופה של מרטיאליס בשיאה. הקיסר (דומיטיאנוס) מכונה במקור: יופיטר שלנו.

3 העבד לא חשש כיוון שהבין שהחורף והחג, שבו מותר לשחק ולהמר, הגיע. דרך אחרת לקרוא שורה זו היא "העבד לא חשש אף על פי שראה שהאגמים הקפואים כה קרובים". אחת מ"סכנות" החג ההיתולי הייתה להיזרק למים הקרים...

4 זאוס, לפי הטענה, העניק את ימי החג לאביו סטורנוס, לאחר שהדיחו והפך עצמו לראשון באלים.